

10. Məşədiyev, Q. "Qafqaz ərazi və tayfalarının təsviri materialları məcmuəsi" ndə qeydə alınmış Azərbaycan / türk mənşəli toponimlərin tarixi- müqayisəli təhlili / Q. Məşədiyev. – Bakı, 1991. – S. 176–179.
11. Rzayev, F. H. Naxçıvan əhalisinin etnogenezi tarixindən / F. H. Rzayev. – Bakı : ADPU, 2013. – 529 s.
12. Tanıverdiyev, Ə. V. "Kitabi- Dədə Qorqud" şəxs adları / Ə. V. Tanıverdiyev. – Bakı : Elm, 1999. – 441s.
13. Страбон География в 17-ти книгах / Страбон ; перевод, статья и комментарий.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ВЫКАРЫСТАННЯ ГУТАРКОВАЙ МОВЫ Ў МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ

А. Г. Міхалевіч (Мінск, Беларусь)

На ўсіх этапах развіцця мова беларускай мастацкай літаратуры вызначалася актыўным узаемадзеяннем, з аднаго боку, з нарматыўна ўсвядомленай літаратурнай мовай, а з другога – з вуснымі гаворкамі. Таму ў мастацкіх творах разнастайных жанраў побач з кніжнымі адзінкамі заканамерна ўжываюцца моўна-выяўленчыя сродкі размоўнага (гутарковага) стылю. Свядомае, мэтанакіраванае іх выкарыстанне матывуецца мастацкімі задачамі пісьменніка: элементы гутарковай мовы (ГМ) перадаюць у мастацкім тэксце (МТ) разнастайныя стылістычныя і эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні.

Варта адзначыць, што ўжыванне гутарковых адзінак асабліва вызначае мову беларускай мастацкай літаратуры апошніх дзесяцігоддзяў. Адна з прычын таго, несумненна, у яе ідэйна-тэматычнай накіраванасці: даволі вялікая колькасць твораў, і перш за ўсё праявітых, прысвечана паказу гістарычнага мінулага і сучасных праблем беларускай вёскі, што аб'ектыўна патрабавала ад пісьменнікаў ствараць ілюзію поўнай рэчаіснасці, рэальнага жыцця, народных характараў і быту.

Для рэалізацыі гэтага беларускія праявікі выпрацавалі своеасаблівы падыход да кампазіцыйнага афармлення раманаў і апавесцей, максімальна наблізіўшы апавяданне да персанажа. Адлюстраванне рэчаіснасці ў такім ракурсе дазваляе не толькі стварыць аб'ектыўнае апісанне, але і спалучыць яго з аўтарскім паказам героя, аналізам яго думак, перажыванняў, пачуццяў.

Нярэдка ў мастацкіх творах, дзе апавяданне вядзецца ад імя персанажа, назіраецца пашырэнне колькасці магчымых пунктаў гледжання на апісанне. Гэта робіцца пісьменнікамі не толькі для таго, каб пераадолець суб'ектыўнасць, але і з тым, каб паказаць адну і тую з'яву ў розных аспектах, пашырыць апісанне, даць магчымасць выказацца розным персонажам.

Адзначаная асаблівасць адлюстравання рэчаіснасці ў беларускай мастацкай прозе знайшла праяўленне і ў мове твораў, якая характарызуецца шырокім ужываннем адзінак гутарковай мовы. Пры гэтым пад апошнім паняццем варта разумець "...папярэдне непадрыхтаваную, неабдуманую форму зносін, якая супрацьпастаўляецца кадыфікаванай кніжнай мове, характарызуецца непасрэднасцю, нязмушанасцю выказвання і рэалізуецца галоўным чынам у вуснай дыялагічнай мове" [1, с. 82–83]. Акрамя таго, гутарковая мова вызначаецца як стылістычная катэгорыя, што валодае сістэмай гутарковых моўна-выяўленчых сродкаў.

Гутарковымі (размоўнымі) з'яўляюцца моўныя адзінкі (літаратурныя і нелітаратурныя), якія выдзяляюцца стылістычна пад уплывам пэўных умоў, што абумоўліваюць функцыянаванне гутарковай мовы. Такімі ўмовамі традыцыйна называюць непадрыхтаванасць, нязмушанасць акта камунікацыі, непасрэднасць удзел асоб у гэтым акце і інш. Пералічаныя экстралінгвістычныя фактары, а таксама мэты і форма маўленчых зносін і вызначаюць стылі-

стычны характар гутарковых сродкаў на ўсіх узроўнях (фанетычным, лексічным, марфалагічным, словаўтваральным і сінтаксічным). На сённяшні дзень дастаткова поўна прааналізавана ў мовазнаўчай літаратуры згаданая ўзаемасувязь на лексічным узроўні, дзе асноўны акцэнт зроблены на аналізе і апісанні ўжытых ў мастацкім тэксце (кантэксце) дыялектызмаў. Разам з тым, у беларускім мовазнаўстве акрэсліўся яшчэ адзін напрамак даследавання адзначанай праблемы – аналіз выкарыстання пэўным пісьменнікам сінтаксічных адзінак гутарковай мовы. Пры гэтым варта ўлічваць, што састаў гутарковых адзінак, уласцівых ГМ і пашыраных у МТ, не супадае ні колькасна, ні якасна. Выкарыстанне тых ці іншых сінтаксічных сродкаў ГМ у мастацкім тэксце з’яўляецца вынікам аўтарскай ацэнкі іх моўна-выяўленчых патэнцый пры вербальнай рэалізацыі ідэйна-тэматычнай задумы ў пэўнай форме. Гэта і прыводзіць да пашырэння ў мове мастацкай літаратуры толькі тых канструкцый, якія, будучы аналагамі адпаведных структур гутарковай мовы, адрозніваюцца ад апошніх павышанай функцыянальнай актыўнасцю.

Зыходзячы са сказанага, вызначым агульныя рысы і спецыфічныя асаблівасці гутарковых, асабліва сінтаксічных, канструкцый мастацкага тэксту і адпаведных адзінак гутарковай мовы. Падставай для параўнальнага аналізу стала цесная ўзаемасувязь мастацкага тэксту і гутарковай мовы: і ў МТ, і ў ГМ патэнцыяльна могуць ужывацца (і ўжываюцца) сродкі любога функцыянальнага стылю.

Збліжае супастаўляльныя сінтаксічныя адзінкі прынцып структурнай арганізацыі: як мастацкаму тэксце, так і гутарковай мове ўласціва свабода ў структурным афармленні моўных адзінак, а таксама ў выкарыстанні гатовых адзінак. Паводле гэтай прыметы гутарковыя адзінкі мастацкага тэксту эквівалентныя адпаведным канструкцыям ГМ. Аднак супастаўляльныя структуры не з’яўляюцца тоеснымі. Адрознівае іх перш за ўсё форма арганізацыі, хаця і суб’ект гаворкі, і аўтар мастацкага твора могуць творча адносіцца да формы выказвання. Але калі ў гутарковай мове яна неабавязковая (хоць і дапусцімая), то ў МТ заўсёды мае месца ўстаноўка на форму. Менавіта ў пісьмовай форме тут рэалізуюцца гутарковыя адзінкі, і менавіта згаданая форма аказвае вялікі ўплыў на адбор моўна-выяўленчых сродкаў. Што да гутарковай мовы, то ўвага тут, як правіла, засяроджваецца на змесце сказанага. “Недахоп” формы ліквідуецца ў апошнім выпадку за кошт мімікі, жэстаў, інтанацыі, што і надае вуснаму паведамленню паўнату і суб’ектыўнасць.

Адрозніваюцца адзінкі гутарковай мовы ад адпаведных структур, рэалізаваных у мастацкім тэксце, і функцыянальнай накіраванасцю. Функцыя першых галоўным чынам інфарматыўная; яна заключаецца, акрамя перадачы пэўнай інфармацыі, у выражэнні спантаннага, непадрыхтаванага маўчэнчага працэсу. У мастацкім тэксце адзінкі гутарковага сінтаксісу, як ужо адзначалася, набываюць функцыянальную шматпланавасць.

Поліфункцыянальнасць такіх сінтаксічных структур, акрамя таго, што яны з’яўляюцца сродкам выражэння суб’ектыўна-мадальных значэнняў, зводзіцца, як правіла, да наступнага:

- стварэння ў мастацкім тэксце вусна-гутарковай экспрэсіі;
- перадачы каларыту вясковага жыцця;
- характарыстыкі і індывідуалізацыі мовы дзейных асоб;
- афармлення своеасаблівага мастацкага тэксту (кантэкссту), у якім вядзецца аб’ектывізавае (з пункту гледжання персанажа) апавяданне.

Назіраецца і колькаснае адрозненне паміж гутарковымі канструкцыямі МТ і адпаведнымі структурамі ГМ. Як бы шырока ні выкарыстоўваў пісьменнік адзінкі гутарковай мовы, іх састаў у мастацкім тэксце не можа быць неабмежаваным. Мова мастацкай літаратуры мае свае кантэкстуальныя законы, і парушэнне колькаснай і якаснай норм ужывання гутарковых адзінак можа прывесці да страты яе мастацкіх вартасцей. Таму кожны пісьменнік павінен старанна працаваць з вобразным народным словам, і майстэрства праявіць якраз і праяўляецца ва ўменні выбраць з вялікай колькасці элементаў ГМ той неабходны мінімум, які ў спалучэнні з іншымі моўна-выяўленчымі сродкамі дазваляе па-мастацку рэалізаваць задуманае.

Выкарыстанне канструкцый гутарковага сінтаксісу ў мове праявітых твораў абумоўлена і тыпам моўнага выкладу. Як ужо адзначалася, у мастацкім тэксце рэалізуюцца заканамернасці як кадыфікаванай літаратурнай, так і гутарковай мовы. Заўважана, што ў аўтарскай мове пераважаюць сродкі кніжнай мовы; простая, няўласна-простая і дыялагічная мова герояў набліжаецца да гутарковай.

Як бачым, адрозненне фактараў, што абумоўліваюць спецыфіку гутарковай мовы і рэалізацыю яе асобных адзінак у мастацкім тэксце, істотнае, а ўплыў формы і прынцыповае адрозненне ў функцыянальнай накіраванасці закранаюць усю структуру супастаўляльных адзінак. Таму, ствараючы мастацкі тэкст (кантэкст), пісьменнік не капіруе аўтаматычна вусную народную гаворку, а адбірае толькі тыя яе асаблівасці, якія, не перашкаджаючы ўспрыняццю тэксту, выконваюць характарыстычную і сюжэтную функцыі.

Акрамя адлюстравання некаторых асаблівасцей народнай мовы, праявітых пры неабходнасці выкарыстоўвае асобныя прыёмы літаратурнай мовы, якія ствараюць эфект гутарковасці. Гэта становіцца магчымым ў многім і таму, што беларуская нацыянальная літаратурная мова сфарміравалася на аснове народных гаворак.

Усё сказанае яшчэ раз пацвярджае думку аб немагчымасці адэкватнага ўзнаўлення ў мастацкім тэксце гутарковай мовы. Яе асаблівасці выкарыстоўваюцца ў творах мастацкай літаратуры як вобразна-выяўленчыя сродкі, што садзейнічаюць стварэнню вобразнага тэксту і перадачы неабходных стылістычных адценняў.

Як ужо адзначалася, існаванне гутарковай мовы як сродку вусных маўленчых зносін звязана з пэўнымі ўмовамі, што ўплываюць і на структурнае афармленне яе сінтаксічных адзінак. Непадрыхтаванасць, нязмушанасць акта камунікацыі, непасрэдна ўдзел асоб у гэтым акце садзейнічалі развіццю адной з асноўных тэндэнцый гутарковай мовы – да эканоміі элементаў моўнага выражэння. Пад яе ўплывам сфарміраваліся такія сінтаксічныя з’явы, як эліпсіс, парцэляцыя, бяззлучнікавасць, сегментацыя і інш. Аднак найбольш выразна згаданая тэндэнцыя праяўляецца ў структурах са шматлікімі варыянтамі пропуску моўных кампанентаў. Таму ў мове твораў беларускай мастацкай прозы атрымалі пашырэнне канструкцыі з пропускам структурных элементаў рознага узроўню: як асобных членаў сказа, але і прэдыкатыўных частак. Мае месца ўжыванне ў мастацкіх тэкстах і карэлятаў згаданых адзінак – канструкцый з паўторам моўных адзінак, аформленых пад уплывам тэндэнцыі гутарковай мовы да ўскладнення структуры празмернымі з пункту гледжання асноўнай семантыкі паведамлення элементамі. Функцыянаванне названай тэндэнцыі ў гутарковай мове звязана з тым, што пры нязмушанай гаворцы суб’яднікі пад уплывам абставін і ў залежнасці ад характару маўленчых зносін засяроджваюць увагу не толькі на змесце, але і на форме выказвання. Гэта мае месца асабліва ў тых сітуацыях, калі асоба, якой належыць паведамленне, ставіць за мэту свядома падкрэсліць эмацыянальны характар асобных моўных кампанентаў ці нават прэдыкатыўных частак, выдзеліць іх інтанацыйна з агульнай плыні гаворкі. З дапамогай канструкцый як з пропускам, так і з паўторам структурных элементаў у мастацкім тэксце таксама ствараецца эфект жывой вуснай гаворкі, падкрэсліваецца яго натуральнасць.

Такім чынам, у мастацкім тэксце гутарковая мова выступае як імітаваная, і выкарыстанне яе сродкаў і прыёмаў абумоўлена творчымі задачамі праявітых, тэматыкай і ідэйнай накіраванасцю яго твораў, канкрэтнымі абставінамі і ўмовамі, у якіх знаходзяцца героі яго раманаў і апавесцей.

Бібліяграфічны спіс

1. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск : Вышэйш. шк., 1990. – 222 с.